

Dei filius, | conditione, homo fuit. | magna, | luctantis inter, tot mala, | Patriae, | Parentum, | Amicorum, | bonorumque omnium | SPES. | Sed quam, eheu! mors inuida | demessuit ante messem. | nimirum, O. S. MDCCVIII. V. Kal. Martii, | aetatis XXVII. | Tu iam abi Viator! | et Te, quis es, peregrinum esse | memento!

bene merenti posuit
M. Bel.

Téglás Tivadar

A SZÁZÉVES SZEGÉNY GAZDAGOK NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ

„Jókaitól nincs új könyv. Hát mit akar? Miért nem ír?” (Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* 221. old.) Egyre gyakrabban hangzott el ez a kérdés 1860-ban a magyar olvasóközönség részéről, aki megszokta kedvence termékenységét, és most már másfél éve nem olvashatott újabb Jókai regényt. A közönség ugyan élénken figyelte az eresztékeiben nyikorgó Ausztria nyögdecseletét, örömmel szédült bele Nyáry Pál és Ghiczy Kálmán merész hangú politikai kijelentéseibe, hallgatja Garibaldi csapatairól és a magyar emigránsok mozgolódásairól szóló híreket, és hajlandó az örök kétkedő Kemény Zsigmond pesszimista rémképeit feledve egy új hajnal hasadásában reménykedni, de azért a zsebüket féltő kiadókkal együtt várja az újabb Jókai regényt is.

Pedig Jókai ebben a meddőnek tartott időszakban is dolgozott, noha képzelt tüdőbaja, vérhányásai, emlékeztethették gyermekkorának gyengeségeire, apjának beteges tüdejére, és felidézhatték benne Meránnak, a tüdőbetegek szomorú halottasházának képét. A betegség rémképei mellett a függetlenség lehetőségei, a politikai életbe való bekapcsolódás gondolatai foglalkják le az író, így nem is csodálkozhatunk azon, hogy az *Ústőkös* szerkesztésén és a *Kakas Márton* naptáron kívül egyebet nem produkál.

A friss emlékek és nem utolsósorban az anyagi szükség azonban ismét regényt íratnak vele, és 1861 januárjában a *Szegény gazdagok* utolsó kötete is elhagyja a nyomdát. A készülő regény első híreit 1859 őszén kapjuk (*Képes Ujság* 1859. szept. 18.), míg decemberben már egy reprezentatív bécsi lap a *Neueste Nachrichten* érdeklődéséről és közlési óhajáról és vele természetesen a német fordítás lehetőségéről értesülünk (*Képes Ujság* 1859. dec. 4.)

A regény első kötete megjelenésének híre 1860. június 10.-ről (*Vasárnapi Ujság* 1860. június 10.) míg a zárórésze 1861. január 20.-ról való (*Vasárnapi Ujság* 1861. január 20.)

A regény keletkezéstörténetét elég alaposan feldolgozták. A tanulmányok és monográfiák egybehangzóan az 1858-as erdélyi utazás élményanyagából, a román nép megértéséből, a közeledési szándékból, és a Hátszeg vidékén keringő Fatia Negra, legendából merítik. Jókai feledve a véres 48-as napokat, nyújtja kezét a román nép felé. Jókai 1858-as erdélyi útjáról részletesen számol be Kristóf György két könyve, a *Jókai napjai Erdélyben*. Kolozsvár 1925., és a *Királyhágón innen írok Erdélyben*. Kolozsvár, 1942. Az 1860-as évek fellendülő nemzeti kultuszáról, ennek irodalmi tükrözéséről bőséges utalásokat tartalmaz Nagy Miklós cikke.¹ A regény látszólagos logikátlanságairól, Hátszegi Fatia Negra öngyilkosságáról, a Henriettel kötött „érdekházasságról”, a jelentős méltatások mind említést tesznek, kezdve a maradandó Jókai kritikák sorát megnyitó Arany tanulmánytól,² Zsigmond Ferenc Jókai monográfiáján keresztül, Nagy Miklós idézett cikkéig. A regény nagyszerű erdélyi tájképeiről, a román népviselet festői rajzáról, az egyszerű román pástorember primitíven is kristálytisza erkölcsiségének megelevenítéséről a korabeli, majd későbbi napilapok, különösen az erdélyiek egyaránt lelkesedéssel beszéltek. A román népszokások, különösen a kihalóban lévő Gaina-hegyi leányvásár megörökítéséért a folklórkutatók is köszönetet mondanak Jókainak. (*Magyar Lapok [Arad]* 1938. febr. 20.) Ezeket a kérdéseket érintette már Jókai irodalmunk és summálása is hamarosan megszülethetik, a kritikai Jókai kiadás jegyzetapparátusában.

A regény százéves évfordulója mégis feljogosít arra, hogy a regény eddig kevésbé érintett, illetve nem teljes mértékben tisztázott kérdéseihez néhány adalékkal hozzájáruljunk.

Az egyik a regény kulcsalakjainak kérdése. A *Szegény gazdagok* az eleven élethez közel álló típusok sorát produkálja. A regény hősei, éppen jellegüknél fogva, lehetőséget nyújtanak

¹ It. 1955. Jókai Mór: *Szegény gazdagok*.

² ARANY JÁNOS: *Szegény gazdagok*. 1861. márc. 6. (Szépirodalmi Figyelő, valamint. A. J.: Összes prózai művei, 1007—1015. 1.).

az írónak, hogy az általános vonásokkal rajzolt Jókai típusok galériájából kiemelkedjenek. A zsarnok Lapussa Demeter, ez az egykor korszerű vagy már akkor is kiveszítőfélben lévő tőkés, a képzelbeteg családi despota, remek mellékfigura. Az aggályos Csanta (*Fekete gyémántok*) vagy a nagyhangú Brazovics (*Aranyember*) méltó társa. A fia János úr, az erkölcsi nulla Margarival együtt képezi a regény szereplőinek negatív csoportját.

A másik oldalon, a galamblelkű Henriette, a jellemes szegény ügyvéd Vámhidy, és a köznemes Sattrakovits Gerzson szerepel. Meglepő, hogy Jókai ezek mellé az alakok mellé milyen gazdagon jellemzett népi csoportot sző be a mesébe, a románság egy-egy csoportjának képviselőiből. Az *Erdély aranykora* esztelen szerelmi lázában elpusztuló román legényének higgadt párja, a sokkal józanabb, nagyerejű Juon Tára és felesége Marinóra egészen a nép gyermekei, míg a kapzsi Onuc, Makkabescu Pável a népi társadalom előkelőbb rétegeiből származnak épp úgy, mint Rubán Tódor a sanyarú körülmények között is egyenes jellemű, nemes szívű, szokimondó pap. Érdekes alakja a regénynek a főúri lelketlenségtől megcsömörlött népi nyomorba süllyedő Lapussa Kálmán, a vándorszínész.

Ezek az alakok valamilyen vonatkozásban mind a főalak Fatia Negra függvényei. Életük valahol találkozik a kalandor báró, a grand-seigneur haramiavezér, Hátszegi életével.

Míg a szereplők nagy része az életet figyelő Jókai alkotó fantáziájából született, addig Hátszegi báró és Kálmán — Babérossy Leander kulcsalak. Hátszegi kettős élete Nopcsa Ferenc báró életével, míg Kálmáné egy ismert fiatal színész életével mutat meglegő egyezéseket. Ki hát ez a Hátszegi? Ki a regényben és ki a valóságban?

A regény hőse Hátszegi — Fatia Negra a sikerült negatív figurák közé tartozik. Alakja és egyénisége rendkívül sokrétű. Semmilyen téren sem közönséges ember. Tolvaj, méregkeverő, pénzhamisító, csempész és gyilkos, emellett a világ közbecsülése övezi, akár Krénfit (*Régi jó táblabírók*) vagy Fertőyt (*Politikai divatok*), kettős életét szeniálisan éli, és tartani tudja „alvilági” és „főúri” pozícióját egyaránt, akárcsak másik kollégája, az ugyancsak kétlaki Dimbora Lupuj — polgári nevén Munduka Ravazel (*Damokosok*). A társaságban nagystílusú, de ugyanakkor forró vérű dandy, mint Bálvándi báró (*És mégis mozog a föld*) vagy mint Bagotay Muki (*Tengerszemű hölgy*). Az első pillanatban nem látszik olyan abszolút gazembernek, mint Straff úr, az *Uj földesúr* leányszóktetője, mint amilyen a végrendelet-hamisító Fertőy (*Politikai divatok*) vagy a gyilkos Krénffy, de egészében még annyi emberi lélek sincs benne, mint az Aranyember Krisztyán Tódorában, aki még a lelkiismeretet is tudja játszani, vagy éppen nagyon távol áll az olyan szélhámostól, mint Gutay Lőrinc (*Elátkozott család*), aki csak addig szélhámos, amíg megkapja szívének hölgyét. Fatia Negra őrült mániákus, vagy — és ez a valószínű — mindenre elszánt gyilkos gazember. A regény folyamán csak egyszer emelkedik jelleme fölé, mikor a golyót nem Vámhidybe, hanem saját fejébe ereszti.

Ez a regényhős. És ki a valóságban? Az irodalmi mintául szolgáló Nopcsa László élete is kész regény.

A Fatia Negra — Nopcsa kérdés egyébként egyidejű a regény keletkezésének idejével. Már akkor suttogták az igazságot, amit azonban a Nopcsa család befolyása mindig süllyesztőbe juttatott. Pedig nem vitás, hogy a vidék rettegett haramiája Fatia Negra azonos volt báró Nopcsa Lászlóval, Hunyad megye főispánjával, Jókai regényhőse pedig Nopcsa báró irodalmi tükörképe.

A Nopcsa név ősi, foglalással betelepült nemesi családok egyikét rejtette. A család őse, a Hunyad megyei Szilvás-nemzetségből származott. A XIV. század végén történt, hogy Dénes de Zylvas fiát, Nopcsa (Nopsta) névre keresztelték. Így lett a Hunyadiak idején a vezetéknevű előnév, a keresztnévből pedig vezetéknev. A Nopcsák rokonságba kerültek a Hunyadiakkal és az arany griff mellett címerükben büszkén viselték a gyűrűs hollót is. A Nopcsa család fiai sohasem éltek szürke életet. Akadt köztük főispán, erdélyi főkancellár, az egyik Nopcsa pedig Erzsébet királynő főudvarmestere volt. A mohácsi vész idején Miklós fia János, ott harcolt Lajos oldalán. A török uralom alatt a család elvesztette bántági birtokait.

A Nopcsák korlátot nem tűrő, féktelen természete gyakran ütközött össze a hétköznapi élet kereteivel. A leghihetlenebb, féligmeddig igaz, vagy költött történetek szövődtek körülöttük.³

A kérdéses Nopcsa a XIX. század közepén élte kalandor, sőt rabló életét. Működésének fénypontja az abszolutizmus éveire esett. Szervezett aranycsempész és pénzhamisító bandát tartott Hátszeg környékén, ahol kastélya is állt. Ezen a vidéken inkább csak rabolt, fosztogatott. Az aranycsempészt Abrudbánya, Verespatak, Zalatna vidékén űzte. A környék vagyonos lakosságának réme. Balogh Imre, egy Hátszeg-vidéki jegyző, aki 60 évet élt azon a tájon, jegyezte fel: „Én emlékszem azokra, kik halálra ijedtek és nyavalyatörést kaptak, ha meglátták Fatia Negrát.”⁴

³ TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS: Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete. I. 5.

⁴ Hazánk; 1897. április 14.

Segítőtársa az alispánja volt, akit Makrainak hívtak. Ez segítette kirabolni saját feleségét is. Kalandjainak másik részese, szeretője Boricánu Marika. Ennek a nőnek a szépsége és kalandos bátorsága mérkőzött a fekete kalandor vakmerőségével. A kincstárat is nagymértékben megkárosította, úgyhogy elfogatási parancsot is adtak ki ellene. Elfogni azonban nem sikerült.⁵

Ehhez a jellemrajzhoz kitűnő kiegészítést nyújt az *Ellenzék* 1884. jan. 14. számában megjelent cikk. A tudósítás báró Nopcsa László címen a következőket közli: „Szarmazására nézve oláh volt, de a forradalom kitörése előtt magyarnak vallotta magát, s mint ilyen Hunyadmegye főispánja vala 15 évig, mely hivataláról 1848. elején mondott le, mint a megbukott rendszer híve. Elhagyta a magyar zászlót, s az oláhokhoz állt, kik az 1848. május 15.-én tartott balázsfalvi gyűlés alkalmával azon bizottság tagjául választották, mely a 16 pontból álló kérelmet a császárhoz vitte.”

Íde kapcsolom Horváth Mihály püspök, történetíró nyilatkozatát: „Ezen férfiú a külső műveltség kitűnő tulajdonok és a legaljasabb, sőt iszonyú titkos bűnök gyanújával terhelt jellem, legkülönszerűbb vegyítékét egyesítette magában. Palotájában művelt hang, pazar, de izletes fényűzés, jókedv, vendégszeretet uralkodék. Ki vele csak egy-két látogatás által ismerkedett meg, a házában otthonos rendtől, az izléses rendtől szintűg, mint társalgása kellemétől elbájolva távozott tőle. De a jobban értesült körökben különböző hírek keringenek felőle. A legelvetemültebb gonoszság iszonya és aljas bűnök gyanúja csatlakozott nevéhez. A fényűzést, amelyben élt középszerű birtoka félig sem fedezheté, adóssággal mégis köztudomásra nem igen volt megterhelve. Játéka, melyet nagy összegekkel és csillogó lovagiassággal űzött, inkább veszteséssel, mint nyeréssel járt. A szószállítás egyedárusításának egy neme, s az egész megye lakosságának törvénytelen ingyenmunkával való zsarolása bár szép nyemerényt adott, kulcsul mégsem szolgálhatott az udvarában honos pazar fényűzés megfejtéséhez. E kulcsot több hitelt érdemlő személyek, kikről fel lehet tenni, hogy szintoly jól értesültek, mint igazmondók, abban találták, hogy rablóársulatokkal állott összeköttetésben, azoknak titkos fővezére, orgazdája volt.”⁶

Hasonló tényeket említ Tasnádi Kubacska András is fent idézett könyvében.

A hírhedett kalandor 1853-ban hirtelen eltűnt a vidékről. Nem lett azonban öngyilkos, mint Jókai írja regényében, hanem visszavonult. Egyes feljegyzések szerint állandó lelkiismeretfurdalás gyötörte. Déván halt meg 90 éves korában. Fatia Negra eltűnésének családtörténeti oka van. Testvérbátyja Nopcsa Elek, ki eszes, ügyes szolgálataiért a bécsi udvar bizalmát élvezte, 1852-ben bárói címért folyamodott. Az udvar tudakozódott a család viszonyairól. Az ügy kivizsgálását Strohmayr Péterre, az akkori kerületi főnökre bízta. Strohmayr 78 ívet írt össze Fatia Negra viselt dolgairol. Ez a jelentés sajnálatosan eltűnt, noha egyesek még az aktaszámot is tudták. Hogy pontosan mi történt, nem tudni, de Fatia Negrának nyoma veszett, s a folyamodó Nopcsa Elek megkapta a bárói címet. Az eltűnés és a bárói cím elnyerése között az összefüggés világos. Rablókalandjaival nem akarta akadályozni feltörekvő családját.

Az említett tények és a regény ismerete kétségtelenné teszik, hogy a *Szegény gazdagok* Hátszegi Lénártja Nopcsa László alakját tükrözi, Jókai romantikus megformálásában. Az azonosságot az olvasók táborra is felfedezte, hiszen még abban az időben elevenen éltek Erdélyben a kalandor főispán aljas dolgainak történetei. „A suttogó hír eljutott magának a főispánnak a fülébe is, aki ekkor felkereste Jókai Mórt — mesélte Nopcsa Ferenc — maga elé tette revolverét, aztán felszólította, fejezze be regényét, a Nopcsa családnak pedig hagyjon békét. A meghökkent író váltig bizonygatta, hogy merő kitalálás az egész, de Nopcsa nem engedett. Mit volt mást tenni, Jókai megígérte, hogy hamarosan befejezi a regényt, csupán néhány napi haladékat kér, mert, amint mondta, — töltött pisztoly előtt mégsem lehet regényt írni. Szavának is állott, azért van olyan kurta-furcsa vége a Fatia Negra történetének.”⁷

Tasnádi Kubacska András ezt a túlzottan romantikus revolveres históriát Nopcsa Ferenctől, a tragikus végű neves geológustól hallotta, akinek extrálkodó egyéniségéhez jól illett a család kétes értékűen nagystílusú múltjának szellőztetése. A romantikus rémtörténetnek azonban — mely első hallásra is kissé hihetetlennek tűnik — irodalomtörténeti cáfolata van. A Nopcsa-legenda szerint az főispán akkor jelent meg az írónál, és akkor követelte a regény mielőbbi befejezését, mikor az folytatásokban jelent meg a napilapokban. Nopcsa Ferenc, mikor rokonának ezt a revolveres merényletet mint megtörtént dolgot mesélte — mely méltó koronája lett volna Fatia Negra cselekedeteinek, — nem volt elég körültekintő és nem vette észre, hogy a *Szegény gazdagok* sohasem jelent meg folytatásokban, csak könyv alakban. Így az egész mende-monda hitelt veszti.

⁵ KRISTÓF GYÖRGY: Királyhágón inneni írók Erdélyben 126.

⁶ HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország függetlenségi harcának története, Genf, 1865. 53.

⁷ TASNÁDI KUBACSKA A. i. m.

Ennek ellenére Jókai meglepő hevességgel tiltakozik az ellen, hogy ő valaha is rosszat tételezett volna fel a Nopcsa családról, és főleg az ellen, hogy Fatia Negra rajza a báróról készült volna.

A regénnyel kapcsolatos reflexiók között 1878-ban találkozunk először, a regényalakot és a főispánt azonosító megállapítással. „Jókai örömet hozta összeköttetésbe tárgyait tudvalevő eseményekkel vagy éppen némi történeti háttérrel is, a legújabb idők történetéből; mily kiváló érdeket kölcsönöz a *Szegény gazdagoknak*, báró Nopcsa erdélyi kényúr Horvát Mihály „25 év történetében” is szóbajövő rablószkodása.”⁸

Jókai azonban a lehető legerősebben védekezik. A *Pesti Hírlap* 1884. január 18-i száma, amelyben a vita Nopcsa László halála alkalmából felújult, szó szerint utal Jókai korábbi nyilatkozatára: „Az említett regény (a Szegény gazdagok) elejétől végig az én saját költőzetem szüleménye. Abban senkinek az ismerős emberek közül sem az alakja, sem a róluk beszélt dolgok mondája átvéve nincs, a főúr személyére nem vonatkozik, valamint az abban előkerülő többi alakok is semmi élő személlyel nem azonosak.” A nyilatkozatot megtalálni nem sikerült, így annak időpontja és lelőhelye is ismeretlen.

Az *Ellenzék* is közli Jókai nyilatkozatát, melyben az író még messzebb megy a védekezés területén: „Kijelenti, hogy sem ebben, sem más regényében nem léteznek ismerős alakok, történelmi regényeiben, hol ilyenek fordulnak elő, azok saját neveik alatt szerepelnek.”⁹

Jókai mellett egyéb cáfolói is voltak az azonosságnak. Kárpáti Aurél a következőket írja: „A szegény gazdagok híres álarcos rablója a Fatia Negra mindjárt a regény megjelenése után, sok szóbeszédre adott okot. Ez az oláh Sobri Jóska, aki a valóságban gazdag mágnás, s csupán műkedvelésből folytat rablókalandokat, az egyik báró Nopcsa körül támadt legendából született. Maga Jókai ugyan Nopcsa halálakor, amikor a lapok célzást tettek erre, erőiesen tiltakozott minden efféle feltevés ellen. A cáfolat azonban semmit sem használt. A beavatottak mindent jobban tudtak. Pedig ma már nyilvánvaló, hogy a Nopcsa legenda nem több legendánál, még ha ez is adta Jókainak az impulzust Fatia Negra alakjának kiformálásához.”¹⁰

Tehát a legenda létezését Kárpáti sem tagadja, csak menteni akarja a Nopcsákat és igyekszik elhárítani a nagyon is világos gyanút. Az említettnél sokkal döntőbbnek látszó cáfolat is birtokunkban van, amely Horváth Mihály neve alatt, illetve beleegyezésével látott napvilágot.

„A folyó 1865. évben megjelent és püspök Horváth Mihály által írott Magyarország függetlenségi harcának történetében az I. kötet 53. lapján egy kőszá és alaptalan híreken épült nyilatkozat jelent meg, mely nemes Hunyad megye volt főispánja, báró Nopcsa László úr becsületét éppen oly érzékenyül, mint méltatlanul sérti. Alulírottak, kik az 1848. év előtti körülményekkel ismeretesek voltunk és vagyunk, mellőzve Nopcsa Lászlónak, az 1848. május 15.-én Balázsfalván tartott gyűlésen tett megjelenését, s azon előtti ismeretesebb indokokat, melyek ötlet az ottani megjelenésére vezényelték, s talán kényszerítették, az említett cikkben foglalt állításokat levegőből vett kőszá híreknek nyilvánítjuk. Nopcsa László tudunkra sem hivatalos, sem magánéletében semmi olyat nem követett el, mi a becsület és lovagiaság rendszabályaival ellenkezésben lett volna, annak okáért, midőn ezen lekiismeretes meggyőződésünkön épült nyilatkozatunkat megteesszük, csakis az igazság szeretetnek és méltányosságunk hódolunk. — Kelt Kolozsvárt 1865. december 9. B. Bornemissza János m. p. k. kormány-
széki tanácsos, gr. Mikó Imre m. p., gr. Bánffy Miklós m. p., Kun Kocsárd m. p., b. Kemény Ferenc m. p. gr. Gyulay Lajos m. p., b. Apor Károly m. p., Komáromi György m. p., Barcsai László m. p.”¹¹

Véleményem szerint ezt az ellennyilatkozatot nem lehet másnak tekinteni, mint a nemesi társadalom összefogásának, amellyel a befolyásos Nopcsa családot próbálják tisztára mosni. Egy hírlapi utalás szerint ez a nyilatkozat Nopcsa Ferenc kérésére jelent meg. (*Ellenzék* 1884. január 14.)

Annak ellenére, hogy az említett gyanú szinte minden kommentátornál felmerült, mégsem merse senki határozottan azonosítani a két személyt. Még az 1954-es Jókai Mór válogatott műveinek, *Szegény gazdagok* utószava is ezt írja: „A főispán és a rablóvezér azonossága nem látszik valószínűnek, de abban az időben, amikor Jókai a regényt írta, a reakciós Nopcsáról szóló legenda feldolgozása is bátor tett volt.” Egyetlen kritikus volt csak, aki bátran mert azonosítani: Nagy Miklós. Állítását az általam is említett Kristóf könyvre alapította.

⁸ GÁSPÁR IMRE: Jókai Mór mint regényíró, Családi Kör 1878. 966.

⁹ *Ellenzék*, 1884. január 18.

¹⁰ Az Est Hármas Könyve 1925.

¹¹ Magyarország függetlenségi harcainak története, Budapest, II. kiadás, valamint: *Ellenzék* 1884. január 14.

Most már nem lehet vitás a főispán és a rablóvezér azonossága és azt is megállapíthatjuk, hogy Fatia Negra kulcsalakja Nopcsa László volt. Így a központi alakot érintő keletkezéstörténeti probléma megközelítő bizonyossággal tisztázottnak tekinthető.

A Nopcsa család körül zajló viharos események adatai azonban természetszerűleg —, ha kismértékben is — színeződtek és gazdagodtak a magyar betyárromantika egyéb általános, illetve személyekhez kötött adalékaival és így a regény lapjain elének lépő Hátszegi báró, a fekete álarcos rabló már itt-ott lesiklik Nopcsa László életének közismert vonaláról. Mindamellelt Hátszegi mégsem lesz a regényben olyan impozáns hős, mint a francia Cartouche, az olasz Fra Diavolo, meg a többi világhírű bandita. A banditaromantika a rablóból mindig szimpatikus hőst csinál, olyat, aki igazságos, lovagias a nőkkel, nagylelkű a szegényekkel, és akinek ügyessége mellett ostoba fajankó a pandúr, akit orránál fogva vezet az elmés kalandor.

Jókainál távol áll az ilyen irányú szépítési szándék. Hátszegi goromba a feleségével és más nőkkel is, ha rablásról vagy érzékisége kielégítéséről van szó, éppen egy fillért sem ad a szegényeknek, sőt nem áttalja az étellel küzködő pópa Rubán Tódor viskóját felgyújtani, és az őt üldöző Satrakovits Gerzson vagy Vámhidy Szilárd éppen nem ostoba játékszere, bohóca, a fekete kalandornak. Az írói igazságérzet nem engedi, hogy Hátszegiből szimpatikus hős legyen megmarad olyan jellemtelen, lelketlen gazembernek, mint Nopcsa László volt.

Hol beszélhetünk mégis a kulcsalak Nopcsa életét megszínező dolgokról Hátszegi alakjánál? A regénnyel foglalkozó, majdnem minden cikk és tanulmány megemlíti a Nopcsa—Hátszegi azonosság kérdését, akár igenlően, akár kételkedve, vagy éppen tagadva. Az ide vonatkozó irodalom igaz, hogy csupán csak egy helyen, a Nopcsa név mellé egy másik nevet is megemlít és felteszi, hogy Hátszegi báró nemcsak Nopcsa László irodalmi figurája. A *Heves vármegyei Hírlap* 1902. december 24.-i számának Jókai regényalakjaival foglalkozó cikke a következőket írja: „Jókai tapintattal kezelte regényalakjait, nehogy az utódokat érintse. Hogy több példát ne említek, csak a Szegény gazdagok című regényének főszereplőjét Hátszegi hozom fel, ezt a grand seigneur haramiavezért, aki némelyek szerint egy Nopcsa báró lett volna, mások szerint Vay József gróf.

A Hunyad megyei (farkadi) Nopcsa család egyik tagjáról általában el volt terjedve Erdélyben az a hit, hogy azonos lett volna a Fatia Negra nevű rettenetes rablóvezérrel. Ez az alak, továbbá a kalandos életű és ismeretlen végű Vay József gróf — akit viszont hosszú ideig tartottak Sobrinak, — együttléve Hátszegivé alakult át az 1859-ben megjelent *Szegény gazdagok* című regényben. A valóság kinyilatkoztatása bizonyára nem lenne kellemes sem az egyik, sem a másik családnak.”

A cikk tehát Vay József — Sobri Jóska alakját is felismerni véli Hátszegi rajza mögött, és az ilyen irányú alaposabb vizsgálat valóban több érdekes adatot eredményez. A *Szegény gazdagok* Hátszegijének élete sokban mutat meglepő azonosságot a Sobri história egyes részleteivel és ezek éppen nem általános, hanem Hátszegi életének jellegzetes, lényeges epizódjai.

Hátszegi a regényben öngyilkos lesz. Nopcsa Lászlóról viszont tudjuk, hogy 90 éves korában természetes halállal halt meg. De nézzük mit ír *Eötvös Károly* Sobri haláláról, az *Utazás a Balaton körül* című könyvében.

„Egy kis patak van ott a lápafői határban, Magyarád patakja, amelynek egyik oldalán letarolt ritka vágás, másik dombos oldalán ritkás szálas erdő volt akkor. Havas és zúzmarás volt az erdő. Pandúrok és felkelők messze maradtak, de a lovasság s a lovas csendbiztosok nyomon üldözték Sobrit. Ez a patak mögé, a szálas erdő szélére vonult társaival, s bizva abban, hogy a lovasság a gyöngén befagyott patakon talán nem tud áthatolni, ez állásból több mint egy órán át folyton tüzelt a támadókra. A támadók sűrű tüzelése alatt egyik embere a másik után esett el, vagy sebesült meg. Végre közelegtek minden oldalról a pandúrok is. Ezt az ulánusok bátor kapitánya is észrevette, ő pedig nem szeretne volna, hogy a híres haramiavezért ne ő kerítse birtokába, hanem a pandúrok. Megsarkantyúzta tehát lovát, s egy közlegény kezéből kikapott lándzsával Sobri felé rúgtatott, s nekiment a pataknak. Sobri ezt jól látta. Puskáját megvizsgálta, s a legbiztosabb lőtávolságon arcához emelte, hogy a kapitányt lelője. Azonban egy pillanattal körülnézett az üldözők nagy seregén, villámgyorsaságú elhatározás lobbant föl benne, arcához emelt puskáját leereszté maga mellett a földre, s egy pisztolyt rántván elő, magát szíven lőtte. Egyetlen hang, egyetlen mozdulat nélkül rögtön meghalt. Piros vére befesté a havat körülötte.”¹²

Itt is patak húzódik az üldözők és az üldözött között, mint a regényben. Itt is egy száz szűrőfegyverrel közelítik meg a löfegyveres rablót, mint Vámhidy Fatia Negrát, és az mégis saját életét oltja ki és nem támadóját.

Jókai természetesen nem ismerhette Eötvös Károly munkáját, mely jóval később jelent meg, mint a *Szegény gazdagok*, de feltehetően ismerhette azokat a forrásokat, amikből Eötvös

¹² I. m. II. kötet 98.

Károly is dolgozott később, hiszen a rabló halála 1837-ben következett be, és így a regény keletkezési idejéig tekintélyesre nőhetett a Sobri körül hullámmzó alapos és alaptalan gyanúsítások, találgatások áradata.

Tóth Béla: *Mendemondák* c. könyvében Sobri üldözéséről így ír: „Sopron megye 1836. nyarán katonaságot kért. Köröskörül nyomában volt 80 zsandár, fél század dzsidás, a megyékből kirendelt népfelkelés és vagy 25 fiatal nemes, akik önként, kalandra vágyva vettek részt az üldözésben. (I. m. 160.)

Ez a részlet is meglepően hasonlít a regényben szereplő üldözéshez, ahol a karhatalmi erőt egy becsületes köznemes Sutrakovits Gerzson irányítja, és ahol aktív és döntő része van a sikerben egy fiatal honoráciornak, aki egy szál karddal is a rabló után mer menni.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a fő impulzust Fatia Negra alakjának megformálásához nem Nopcsa életéből merítette az író, de az is igaz, hogy az említett részek Sobri életének egyes mozzanataival is szoros rokonságot mutatnak.

Kolta Ferenc

REVICZKY GYULA NÉHÁNY ELFELEJTETT ÍRÁSA

A múlt század nyolcvanas éveinek elejétől pécsi lapokban is megjelentek Reviczky Gyula írásai. Ezek között olyanok is akadnak, amelyek a Reviczky-kötetekbe nem kerültek bele, s amelyekről Komlós Aladár sem tesz említést a költő verseinek kronológiájáról készített jegyzékében.¹

Mindjárt az első Pécsen megjelent Reviczky-vers ilyen elfeledett költemény. A címe: *Csorba Zsófi*, s a *Pécsi Figyelő* 1881. évfolyamában látott napvilágot. A *Pécsi Figyelő* akkoriban hetenként egyszer megjelenő, negyvennyolcas szellemű lap volt; igen színvonalas tárcarovattal. Az 1881. évfolyamban pl. Ábrányi Emil, Gáspár Imre, Kis József, Mikszáth Kálmán írásai is szerepelnek. Reviczky Gyula említett verse az október 29-i szám tárcarovatában jelent meg.

A költemény témája nagyon emlékezteti az olvasót Mikszáth Kálmán *Bede Anna tartozása* című novellájának témájára. Reviczky ismerhette ezt a novellát, hiszen már 1882. január 15-én cikke jelent meg *A jó palócok*-ról a *Hon*-ban.² Lehetséges, hogy maga is nagyon Mikszáth-ízűnek érezte versét, ezért nem jelentette meg másutt is.

A költemény teljes szövege:

Csorba Zsófi

Csorba Mancsi, mit műveltél!
Utonállók társa lettél.
Csákány Lacit rejtegetted,
Törvény ítél most feletted.

„Nagyság urak, nagy bajom van:
Ódahaza egy halottam.
Koporsóban vár a néném,
Elsíratom, megígérém.

Csöndesebb lesz pihenése,
Ha egy könnyet sírok érte,
Ha én vetem örök ágát...
Visszajövök!” — Elbocsátják.

Megy a lányzó néma gyászba,
Magsajnálja, aki látja.
Börtönének ablakából
Laci úz csak gúnyt a lánybul:

¹ KOMLÓS ALADÁR: Reviczky Gyula, 153—159. (Budapest, 1955. Művelt Nép Kiadó.)

² L. KOMLÓS, i. m. 70.